

A PULITZER CSALÁD STRATÉGIÁI A 18–19. SZÁZADBAN

A Pulitzer család legismertebb képviselője az Egyesült Államokba kivándorolt és jelentős karriert épített Joseph Pulitzer újságíró-laptulajdonos. Kevésbé ismert, hogy az 1847-ben Makón született Pulitzer József a helyi zsidó Communitas egyik legvagyonosabb, legtekintélyesebb kereskedőcsaládjából származott. Tanulmányomban elsősorban azt vizsgálom, hogy milyen stratégiákat alkalmaztak az első Pulitzerék családjukkal és foglalkozásukkal kapcsolatos döntéseik meghozatalakor.

Jelen tanulmány a makói zsidó közösségről készülő nagyobb munka része, így aktuális állapotát tükrözi. Tanulmányom társadalomtörténeti és gazdaságtörténeti elemzéseiben igyekeztem intenzív, mikrotörténeti megközelítést alkalmazni.

A források mind a makói zsidó Communitas-ra, mind a Pulitzerekre vonatkozóan rendkívül töredékesek és mozaikszerűek, ami döntően meghatározta a családrekonstrukció lehetőségeit.¹ Mégis úgy vélem, hogy a jelen munka fontos adalékokkal szolgálhat nemcsak Joseph Pulitzer származásáról, hanem a makói zsidó közösség egyik legjelentősebb dinasztiájáról is.

A Pulitzer család történetét négy generáción keresztül követem, bár a negyedik generáció stratégiáit csak főbb vonalaiban ismertetem. Ennek az oka, hogy a rekonstrukció során elsősorban a család makói éveire helyezem a hangsúlyt, másrészt a negyedik generáció zömében nem Makón született és élő családtagjai életpályájának követése meghaladná e tanulmány kereteit.

A Pulitzerék a 18. század második felében telepedtek le a városban. A Pulitzer vagy másképp Politzer nevű családok ősei a dél-morvaországi Pullitz/Pulice településről származtak. Onnan vándoroltak a 18. század elejétől jobb megélhetés és egy befogadóbb társadalmi klíma reményében a főbb kereskedelmi utak mentén egyre délebbre.² Már igen korán, a 18. század közepén elérték a Bánság és a Temesköz vidékét.³

¹ Tudomásunk szerint egyetlen önéletrást sem készítettek a Pulitzer család tagjai. A 18–19. századból származó üzleti könyveik, magánlevelezésük sem maradt fenn. Egy úriszéki keresetlevélben Baruch Simon Pulitzer már azt panaszkolta, hogy írásbeli feljegyzéseinek és üzleti könyveinek nagy része megsemmisült egy tűzvész és a Maros 1821. évi árveze alkalmával. (MNL CsML Makó Csanádi Püspökség Makói Uradalmának iratai /továbbiakban CsP/ Úriszéki iratok. 1827. szám nélkül). A családrekonstrukcióhoz elsősorban Makó Város Tanácsának és a Csanádi Püspökség Makói Uradalmának iratanyagát, helytartótanácsi, megyei és hitközségi összeírásokat, adólapstromokat, népszámlálási és anyakönyvi adatokat használtam.

² CSILLAG 1985. 8–9.

³ MNL CsML Makó, Makó Város Tanácsának iratai (MVTI) Régi iratok 1753. 02. 08., amelyben a csanádi püspök hírt ad arról, hogy a temesi zsidó, Pulitzer Salamon Makó városában tartózkodik.

Makó mezővárosát⁴ a török pusztítás után, 1699-ben telepítette újra a kamara. Lakossága a 18. század első harmadáig kizárólag magyar etnikumú református és katolikus népességből állt. Az 1740-es években Stanislavich Miklós püspök-bírdesúr előbb görög katolikus ruténokat, majd zsidókat telepített a városba.⁵

Kereskedelmi stratégiák

A makói Pulitzerek első ismert képviselője *Baruch Simon Pulitzer*. Sem születésének helyét, sem pontos dátumát nem ismerjük. A rendelkezésre álló források szerint valamikor 1750 körül születhetett.⁶ Tény, hogy az 1773-as conscriptio már ifjú házasként említi, aki mentesült a földesúri adó fizetése alól.⁷ Főként terménykereskedelemmel foglalkozó kiskereskedő.

A makói zsidóság gazdasági tevékenysége a késő rendi korban elsősorban a mezővárosi parasztság igényeinek felmérésén és kielégítésén alapuló kiskereskedelem volt. Többségük bőrök adásvételével foglalkozott, majd a konjunktúra idején bekapcsolódott a 18. század végétől megélénkülő gyapjú-, dohány- és gabonakereskedelembé. A megfelelő mennyiségű és minőségű nyestertermény biztosítása érdekében részt vettek a mezőgazdasági árutermeléshez kapcsolódó tevékenységekben: vízimalmokat, birkaúszatókat, olajütőket üzemeltettek. Hatással voltak az infrastruktúrára és a logisztikára (1809-ben például fuvardíjként a helyi lakosoknak harmincezer váltóforintot fizettek ki. A makói zsidók ritkán foglalkoztak közvetlen hitelkihelyezéssel, de gyakran adtak előleget a következő évi termésre vagy gyapjúra, és a boltos kereskedőknél is lehetett hitelben vásárolni.⁸

A dinasztia alapító Baruch Simon Pulitzer tevékenysége már a 18. század végén túlmutatott a házaló kereskedelmen. Nem csak nyesterterményeket vásárolt és adott el, hanem úgynevezett portékás kereskedést is folytatott. Alkalmanként részt vett a pesti és a bécsi országos vásárokon is. Üzleteiből származó haszna még nem tette lehetővé nagyobb tőke felhalmozását, ezért sógorával, Ignácz Lőrintzcel⁹ összefogva kereskedelmi társulást hozott létre. Ignáczal állandó társak voltak, de többször álltak össze más makói zsidó kereskedőkkel is egy-egy nagyobb üzlet lebonyolítására.¹⁰

⁴ A késő rendi korban Makó nem volt valódi város, azonban püspöki mezővárosként regionális közigazgatási és piacközponti funkciót töltött be. Jelen tanulmányban ilyen értelemben használom a város szót.

⁵ TÓTH F. 1993. 598–600.

⁶ Az egyik forrás szerint 1747 előtt született (MNL CsML Makó CsP Úriszéki iratok 1819/89.), a másik szerint 1751-ben (MNL CsML Makó CSP Úriszéki iratok 1823/4.). Az anyakönyvezés hiánya miatt születésének pontos dátuma jelenleg ismeretlen.

⁷ KECSKEMÉTI 1929. 6–7. (A conscriptio jelenleg ismeretlen helyen lappang; közzétette Kecskeméti Ármin 1929-ben.)

⁸ BARANYAI 1993. 477–496.; RÁKOS 1993 499–532.; EPERJESSY 1993. 539–554.

⁹ Más névváltozatai: „Ignácz Löbl”, „Ignácz Lébl”.

¹⁰ MNL CsML Makó CSP Úriszéki iratok, MNL CsML Csanád Megye Nemesi Közgyűlésének (CsMNLK) iratai.

Üzleteihez gyakran vett fel hitelt – bankrendszer hiányában elsősorban keresztény hitelezőktől vagy pesti zsidó nagykereskedőktől. 1792-ben Makó legmódosabb gazdájától, Igaz Antaltól kölcsönzött 1308 forintot, ami akkori-ban igen jelentős összegnek számított.¹¹ Sógora, Ignátz Lőrincz 1800-ban egy tótkomlósi takácsmestertől vett föl négyszáz forint hitelt a törvényes kamat duplájáért, amelyet Pulitzerrel közös kereskedésbe forgatott. 1807-től azonban nem akarták fizetni az uzsorát. Perük az úriszékről a királyi fiscus elé került, majd a felek megegyezésével zárult. Pulitzer kereskedelmi stratégiájáról sokat elárul a makói Baruch Fischli zsidó tanúvallomása, aki egy alkalommal kérdőre vonta őket, hogy miért vettek fel uzsorakölcsönt. Pulitzer erre azt felelte, hogy „*kereskedőnél jó a pénz*”. A szükséges tőke előteremtése kereskedelmi tevékenységük nélkülözhetetlen eleme volt, ezért még a szokásosnál magasabb kamatra adott kölcsön terheit is vállalták. Rá voltak kényszerülve, hogy a tőkét minél jövedelmezőbb üzletekbe fektessék.¹²

Voltak olyan évek, amikor törvényes kamatra ő is hitelezett. Így a 18. század végén Salamon Fischernek egy kisebb összeget, 1807-ben társával Engl Gábornak 3008 forintot, 1812-ben Lázár Mártonnak két keresztény hitelezővel együtt 1600 forintot. Ezek már nagy összegek, amelyek tőkeerejének, vagyonának növekedését mutatják.¹³

Az 1773-as conscriptio szerint ifjú házaspár, évi jövedelme ötven forint. Ez a summa a zsidó kiskereskedők között a legmagasabb, de messze elmarad a legvagyonosabb Moyses Lébl 2700 forintos évi jövedelme mögött.¹⁴

Baruch Simon Pulitzer fia, Mihály (*Michael*) Makón született 1779 és 1787 között. A 19. század első évtizedében már önállóan kereskedett. 1809-ben II. osztályú questor, a tízes évek végén önálló bolttal rendelkezett, majd az 1820-as évek második felétől „*a kereskedést nagyobb mértékben űző*” mercator. 1820-ban a Piac téren lévő háza bővítésére készült, az uradalom százezer téglát égettetését hagyta jóvá számára. A 19. század második évtizedében már a makói zsidó Communitas egyik leggazdagabb tagja.¹⁵

Mihály – a Pulitzerék második makói generációjának képviselőjeként – főként mezőgazdasági nyereségtermelés-kereskedelemmel, gyapjú és dohány adásvételével valamint a hozzá kapcsolódó szolgáltatások biztosításával (így egy birkaszürtő üzemeltetésével) foglalkozott. Részt vett a mezőgazdasági termékek feldolgozásában (vízimalmot és olajütőt működtetett). Tevékenységének másik kiemelt területe a boltos kereskedelem volt. Fontos megjegyezni, hogy beruházási stratégiája sohasem irányult az uradalmi jussok bérlésére, sem rendszeres pénzkölcsönzésre, ami akkoriban a módosabb zsidók gazdasági tevékenységének fontos területe volt.

Racionális kereskedelmi stratégiáját mutatja a termény- és boltos kereskedelem párhuzamossága. Szekerei ritkán jártak üresen: az országos vásárokk-

¹¹ MNL CsML Makó CsMNK 1792/262.

¹² MNL CsML Makó CSP Úriszéki iratok 1823/4.

¹³ MNL CsML Makó CSP Úriszéki iratok 1806/11., MNL CsML CSMNK jegyzőkönyv 1807/829.

¹⁴ Lásd a 7. sz. jegyzetet.

¹⁵ József Attila Múzeum (JAM) Makó. Zsidóösszeírás 1809., Magyar Zsidó Levéltár (MZSL) Zsidóösszeírások másolatai. 1848., MNL CsML Makó MVTI 1850. évi népesség összeírás., MNL CsML Makó CSP Úriszéki iratok.

ról hazajövet boltjába textíliákat, fűszereket, sokféle félkész és kész kézműipari terméket hozott, üzletének profilját a keresletnek megfelelően alakítva ki. Ez a „két lábon állás” nagyobb biztonságot adott a dekonjunkturális időszakok átvészelésére, az egész évben nyitva tartó bolt pedig magasabb társadalmi státuszt biztosított számára a mezővárosi parasztság és a zsidó közösség körében.¹⁶

Fizetési késedelem esetén legalább három alkalommal szólította fel adósaait a tartozás törlesztésére. Ha az adós ekkor sem tudott fizetni, akkor általában „terminust” adott. Ha ekkor sem kapta meg a pénzét, kintlévőségeinek behajtása ügyében a püspöki uradalomhoz fordult. 1825-ben az alábbiakat panaszolta:

„Megnevezett makói lakosok adósak nekem boltbéli portékák fejében kisebb s’ nagyobb summákkal, amelyeket rajtok, noha gyakran sürgetem, semmi nemű módon meg nem vehetem (...) A fabrikába vásárolt portékáimat mindenkor készpénzzel kifizetni köteleztetem, az én adósaim pedig fizetéseket minduntalan elhalogatják.”¹⁷

1827-ben Novák István helyi szabómestert perelte, mivel az adós maradt 220 forint 33 krajcárral kelmék árában. A szabó a követelés jogosságát elismerte, de nem tudott fizetni, mert tolvajok lopták meg. Azt kérte az úriszéktől, hogy mint keresztény „*zsidó rabságába ne adasson*”. Arra kérte Pulitzer, hogy tartozását ledolgozhassa. Az úriszék az adóst elmarasztalta, majd vagyon híján személyét is megítélte a kreditornak. Pulitzer azonban meg egyezett vele: 10 forint lefizetése után hetenként 1 forintjával törleszthette az adósságát.¹⁸ 1843-ban Makó város tanácsának egyik tagjával, Túri Fodor Imre ttorral támadt vitája, aki azt állította, hogy nem 90, hanem 97 forinton alkudták meg gyapjának mázsáját. Pulitzer Mihály az uradalom előtt zajló perekben mindig határozottan védte az érdekeit. Ebben az esetben azonban még a tisztizék döntése előtt megegyezett a ttorral: „helybeli előkelő gazdával civakodni nem akarván” ajándékként fizette ki számára a perelt összeget.¹⁹ Kereskedelmi stratégiájának egyik fontos eleme volt tehát a kompromisszumkészség. A megbízhatóság, a kiszámíthatóság és a reális kompromisszumok keresése bizalmat ébresztett személye és kereskedése iránt nemcsak a zsidó, hanem a keresztény közösség körében is.

Pulitzer Mihály a boltos kereskedelem mellett gyapjú és dohány adásvételével foglalkozott. Volt olyan év, amikor több, mint száz juhos gazdával kötött szerződést és adott foglalt az árura. 1820-ban ő vásárolta fel a városban a gazdák gyapjúkészletét.²⁰ 1828-ban felvásárlói tevékenységéről így írt:

„Amióta az Isteni gondviselés tehetséget nyújtott arra, hogy nagyobb kiterjedésű kereskedésemet a hozzám folyamodó szűkölködők felsegí-

¹⁶ Vö. BÁCSEAI 1989. 31.

¹⁷ MNL CsML Makó CsP Úriszéki iratok 1825/82.

¹⁸ MNL CsML Makó CsP Úriszéki iratok 1827/14.

¹⁹ MNL CsML Makó CsP Szóbeli perek. 1843/117.

²⁰ MNL CsML Makó MVTI 1830/6.

tésével összefoglalva folytathatom, folyvást oda intéztem törekedésemet, hogy különösen a makói lakosokon segítsek. Ennél fogva mindenkor (...) többnek, mint száznak kölcsönöztem pénzt azon feltétel alatt, hogy azt a nyírás idejéig szükségéhez képest használhatták, engem pedig a gypjújukból kielégítettek.”²¹

A juhos gazdák tehát az áru értékének egy részét – a korabeli szokásoknak megfelelően – már korábban a kezükhöz kapták. Cserében vállalták, hogy minden 100 font gypjú után 10 font ajándékot adnak. Ez általánosan bevett formulája volt a korabeli szerződéseknak, amire pénzsűke miatt a juhos gazdák kénytelenek voltak ráállni. A kereskedők így a törvényes kamaton felüli nyereséghez jutottak egészen 1843-ig, amikor a makói püspöki uradalom tisztiséke megtiltotta az „ajándék” adását, és meghatározta a juhos gazdákkal kötött kontraktusok feltételeit.²²

Pulitzer Mihály vagyonáról dicalis összeírásból, a zsidó közösség néhány megmaradt adókönyvéből és házassági szerződésekből kaphatunk képet. 1809-ben önálló családfő. Három jármos lóval rendelkező kereskedő (ún. másodosztályú questor), akinek két értékesebb háza van, egy szolgálatot alkalmaz. Tíz évvel később már több ezer forintot érő házzal rendelkezik a Piac téren. 1828 és 1844 között a makói zsidó közösség legvagyonosabb tagja. 1832-ben a makói zsidó családfők 95%-a öt forintot vagy annál kevesebb évi adót fizetett a Communitas-nak. Húsz forint fölött csak ketten adóztak: a szintén nagykereskedő Naschitz Farkas és Pulitzer Mihály. A legtöbb adót Pulitzer fizette (71 forint 24 krajcárt). Bár 1832-től 1844-ig folyamatosan csökkent a rá rótt adó mértéke, még így is ő maradt a közösség legvagyonosabb tagja.²³

Pulitzer Mihály mentalitásába enged bepillantást egy esemény, amely az 1831-es nagy kolera idején történt. A fertőzés terjedését a hatóságok úgy próbálták megakadályozni, hogy a megye útjait lezárták, a Maros mentén kordonőrséget szerveztek. Az utazók és a kereskedők csupán három napos veszteglés után mehettek tovább. Pulitzer Mihály és fia, Fülöp a rendelet kihirdetésekor Aradon tartózkodott, ott értesült a vesztegzárról. Mihály úgy döntött, hogy nem törődve a tiltással hazatér Makóra, majd áruval megrakodva Vásárhelyre utazik tovább. Az arad-csanádi megyehatáron úgy jutott át, hogy közölte, zsidóbíróként sürgősen hazahívják. Makón azonban csak egy órát tartózkodott, áruval megpakolt szekerekkel, ugyanazon útilevéllel Vásárhelyre ment. Csanád megye bünyefenyítő törvényszéke előtt azzal védekezett, hogy nem hallott a korlátozásról. Fülöp azonban azt vallotta, hogy figyelmeztette apját a tilalomra, de az nem hallgatott rá. A törvényszék Mihályt pénzbüntetésre ítélte: „Tekintve testi gyenge alkotását és bírói helyzetét, a testi büntetéstől felmentetik”. Fia, Fülöp, „semmi vétekekkel nem lévén fertőztetve, sőt

²¹ MNL CsML Makó CsP Szóbeli perek. 1828/79.

²² MNL CsML Makó CsP Szóbeli perek. 1843/91.

²³ JAM A zsidó közösség adóajlajstromai. 1832/1833: 71.24,- 1833/34: 62.52,- 1834/1835: 30,- 1843/1844: 50.36.

az bizonyosodván be, hogy a megye tilalmáról (...) atyját figyelmissé tette (...) felmentetik”²⁴

Mindez azt mutatja, hogy Pulitzer Mihály kereskedelmi stratégiájához a fokozott kockázattalállás is hozzátartozott. Inkább vállalta a megyei törvényszék büntetését és az esetleges fertőzés veszélyét, mint a vesztéglést. Ebben az esetben jó hírét, valamint saját és közössége biztonságát rendelte alá gazdasági érdekeinek. Az ügy kapcsán Mihály és Fülöp eltérő értékrendje is megmutatkozott. A vesztégzár megsértésekor a fiú figyelmeztette apját a tiltásra és a vele járó veszélyekre, de az nem hallgatott rá. A törvényszéken Mihály tagdta, Fülöp azonban őszintén elismerte, hogy tudtak a rendelkezésről. Bár az apa egyértelműen bűnös volt, mégsem büntették meg. Ebben nem csak az ítélet indoklásában szereplő okok kaptak szerepet, hanem az a tény is, hogy Pulitzer Mihály ekkor Makó és a megye egyik legnagyobb termény- és boltos kereskedőjeként a nemesi származású tisztviselőkkel szoros üzleti kapcsolatban állt.

Foglalkozási diverzifikáció és elvándorlás

Az első Pulitzerek arra törekedtek, hogy a családban biztosítsák a kereskedői pálya folytonosságát. Ahogy a dinasztia alapító Baruch Simon fiát, Mihályt, Pulitzer Mihály is fiai mindegyikét: *Fülöpöt* (1811), *Mayert*²⁵ (1814?), *Miksát*²⁶ (1817), *Simont* (1825) és *Áront* (1827) szintén a kereskedői pályára irányította. A késő rendi korban ugyanis rendkívül korlátozottak voltak a zsidók számára kínáló karrierminták. A megélénkülő paraszti és majorsági áruterelés nyomán keletkezett fölösleg értékesítése miatt telepítette a városba a zsidókat Makó püspök-földesura, akik a 18-19. század fordulójára már monopolizálták a piackörzet nyerstermény-kereskedelmét.²⁷

A harmadik generáció tagjai a családi stratégiának megfelelően a kereskedői hivatást folytatták tovább. Maga Pulitzer Mihály, majd később fiai is az apai cégben tanulták ki a kereskedés fortélyait. Az üzletben a korabeli zsidó szokásoknak megfelelően 14-15 évesen kezdhették meg a munkát. Adatunk van arról, hogy Fülöp 18 évesen már a felvásárolt gyapjú átvételét irányította, mert apja a pesti vásárbán tartózkodott.²⁸ Később Fülöp mellett Mayer, majd a fiatalabb Miksa és Simon is társ lett az üzletben. A fiúk jelen voltak a szomszédos megyék piacain, a nagyobb országos vásárokon, és dolgoztak apjuk boltjában.²⁹

²⁴ MNL CsML Csanád Megye Levéltára Bűnfenyítő tv. jkv. 73. sz. 1831. 08. 03.

²⁵ Makói tartózkodása alatt forrásokban a neve „Mihály”-ként, Pestre költözése után „Mayer”-ként szerepel.

²⁶ A forrásokban a neve „Maximilian”-ként, „Max”-ként vagy „Márk”-ként szerepel.

²⁷ JAM 1832/1833: 71.24,- 1833/34: 62.52,- 1834/1835: 30,- 1843/1844: 50.36.

²⁸ MNL CsML Makó CsP Úriszéki iratok 1834/25.

²⁹ Mayer Makón nősült, a szintén nagykereskedő Nágel Sámson leányát vette feleségül. A Nágel család a Pulitzerekkel egyidőben szintén Pestre költözött. MNL CsML Makó CsP Szóbeli perek. 1838., MNL CsML Makó MVTI Utasítványok 1848/871. sz.

Az 1830-as, 1840-es évek fordulóján megfigyelhető a családon belüli differenciálódás, specializálódás: Mihály tevékenységében a boltos kereskedelem került az előtérbe, de mellette a nyerstermény-kereskedelmet is tovább folytatta. Fülöp elsősorban repce- és dohánykereskedelemmel, Mayer pedig gabonakereskedelemmel foglalkozott.

A Pulitzererek az 1830-as évekre Csanád megye legnagyobb nyerstermény-kereskedőivé váltak. Makónak püspöki mezővárosként és Csanád megye központjaként regionális közigazgatási valamint piacközponti funkciója volt, ami a Pulitzererek egyre bővülő kereskedelmi tevékenységének a 19. század első felében még megfelelő háttérrel biztosított.³⁰ Mihály fiai önállósulásuk után is kereskedőként dolgoztak és Makón maradtak, mert esélyt láttak az egzisztencia-alapításra valamint kereskedésük kiterjesztésére. Az 1840-es évek közepén azonban Mayer Pestre költözött, de makói házát és olajmalmát megtartotta.³¹ Mayer Pestre költözése elsősorban a makói központú kereskedelem kétpólusúvá tételét, versenyképességük erősítését szolgálta, de minden bizonnyal előkészítette a Pulitzer család tagjainak későbbi elköltözését is. A forrásokból tudjuk, hogy a dinasztia-alapító Baruch Simon többször megfordult a pesti és bécsi országos vásárokon. Fia, a nagykereskedő Mihály már rendszeresen látogatta azokat, így minden bizonnyal raktárral vagy lerakattal rendelkezett Pesten.³²

Pulitzer Mihály feleségével és Áron fiával az 1850-es évek elején hagyta el a várost. Fülöp 1855 tavaszán költözött családjával Pestre.³³ Fülöp letelepedési kérelmében arra hivatkozott, hogy terményekkel nagyban kereskedik, az ottani nagykereskedőkkel régóta áll üzleti kapcsolatban, árukészletével és terményszállítmányaival mindig jelen szokott lenni az országos vásárokon, valamint rokonai jó hírű kereskedők Pesten.³⁴ Mayer és Fülöp esetében az elvándorlás már egyértelműen társadalmi stratégiai eszköz, ugyanis a családi kereskedést a szűkebb piaccal rendelkező makó-csanádi régióból az ország gazdasági központjává vált Pestre helyezték át, ettől remélve kerekedésük expanzióját.

Önálló kereskedelmi tevékenységében mind a négy fiú sikeres volt. Az 1850-es években tagjai a kereskedelmi és iparkamarának, és nagykereskedőkként jelentős vagyonra tettek szert. Fülöpről 1844-ben a város előljárói a következőket írták:

„Pulitzer Fülöp városbéli izraelita nagykereskedő, Pulitzer Mihály Úr fia, előbb attyánál dohány, gyapjú s egyebekben kereskedő társa még a fűszerkereskedést is oda értvén, később természetményekkel nagy mennyiségben kereskedő – házzal és kitűnő vagyonnal bíró lakos társunk.”³⁵

³⁰ Makó városias szerepkört betöltő, harmadrendű piacközpont volt. Lásd: BÁCSEKAI-NAGY 1984. 296.

³¹ MNL CsML Makó, Makó város telekkönyvi összeírása 1851. 2443. sz.

³² MNL CsML Makó MVTI 1797/11.

³³ MNL CsML Makó MVTI Bizonyítványok jegyzőkönyve 1855/134.

³⁴ Budapest Főváros Levéltára (BFL) Pest Város Tanácsának iratai. 1855/8072.

³⁵ MNL CsML Makó Mindennapi jegyzőkönyvek 1844. szeptember 5.

Négy évvel később, 1848-ban Pulitzer Fülöp a délvidéki magyar csapatok élelmezője, az 1850-es évek elején viszont már az osztrák csapatoknak szállított gabonát Ausztriába és a birodalmi tartományokba.³⁶ Fülöp és családja 1855-ban telepedett le Pesten. Jövedelme 1856-ban 90 ezer forint volt, a következő év első negyedévében pedig elérte a 84 ezer forintot.³⁷

Pulitzer Mihály az 1840-es években Makón háromezer forint értékű házzal, raktárral, vízimalom résztulajdonnal és veteményes földekkel rendelkezett.³⁸ Pestre költözése után mindinkább visszavonult az aktív kereskedelmi életből. Vagyona egy részéből 29 ezer forintért házat vett a Kétszerecsen utcában,³⁹ ahol feleségével és Áron fiával lakott. Mihálynak nem voltak magasabb társadalmi aspirációi: vagyona egy részét értékpapírokba fektette, valamint hozzájárult gyermekei, unokái szárnyra bocsátásához. Vagyona (ami halálakor több mint 30 ezer forint volt) a gondtalan öregség lehetőségét teremtette meg számára.⁴⁰

Pulitzer Mihály öt fia közül három: Fülöp, Mayer és Áron haláláig kereskedelemmel foglalkozott. Miksa és Simon esetében érhető tetten a státuszváltoztatásra törekvés. Miksa az 1860-as évek elején kereskedelmi tevékenységéből származó vagyonát földvásárlásba fektette. Szentimre közelében vásárolt több mint hatszáz holdas birtokot, mellette makói ingatlanait is megtartotta. 1867-ben foglalkozása már „gazdász”, azaz földbirtokos. Vagyona halálakor 90 ezer forint volt.⁴¹ Öccse, Simon 1862-ig bírt ingatlannal Makón. Háza volt Pesten és Orosházán, valamint majd’ nyolcszáz holdas földbirtoka Pusztaszenttornyán. Bár ő is rendelkezett birtokkal, Miksával ellentétben mindvégig kereskedő maradt. Vagyona 1867-ben 80 ezer forint körül volt.⁴² A két Pulitzer fiú stratégiája eltért egymástól. Miksa földbirtokvásárlással és a kereskedői szakma elhagyásával egyértelműen asszimilációs típusú döntést hozott, megváltoztatva ezzel társadalmi státuszát. Simon esetében a kereskedelem és a földbirtokosság párhuzamossága elsősorban befektetési tevékenysége kiterjesztését jelenthette.

A Pulitzer Mihály tíz felnőtt kort megért gyermek apja volt. Fiai azonban nem voltak ilyen szerencsések. Az őket sújtó negatív demográfiai adottságok miatt (amire később részletesen kitérek) különösen fontos annak a vizsgálata, hogy a negyedik generáció férfi tagjainak milyen foglalkozást szántak.

Fülöp a családi tradíciónak megfelelően fiainak (*Lajos* 1839, *József* 1847, *Áron* 1851) a kereskedő szakmát választotta.⁴³ Kiemelt figyelmet fordított az elsőszülött Lajos taníttatására, akit 1853-tól egy bécsi gazdasági iskolába járatott.⁴⁴ 1856-ban azonban meghalt Lajos, majd két év múlva Fülöp is. Az apa halála után a kereskedelem hanyatlásnak indult és csődbe jutott. Bár az özvegy

³⁶ MNL CsML Makó MVTI 1854/349., Ütylevelek 1848/1310, 1848. október 10. 1853/331., 1853. április 19., 1854/190.

³⁷ BFL IV. 1411. b. 1874/2487.

³⁸ MNL CsML Makó Telekjegyzőkönyvek. Makó 19213. sz.

³⁹ Ma Paulay Ede utca (VI. kerület, Terézváros).

⁴⁰ BFL IV. 1411. b. 1874/2487.

⁴¹ MNL CsML Makó VII.6.4.b. Telekjegyzőkönyvek 2526. sz.; BFL IV. 1411. b. 1874/2487.

⁴² MNL CsML Makó VII.6.4.b. Telekjegyzőkönyvek 595. sz.; BFL IV. 1411. b. 1874/2487.

⁴³ CSILLAG 1985. 18–23.

⁴⁴ MNL CsML Makó Utasítványok. 1853. 339. sz. 1854. 73. és 140. sz.

újraházasodott, fia, József – majd annak egzisztenciateremtése után öccse, Albert is – Amerikába vándorolt. A döntést egyértelműen József hozta szakítva a családi szakma öröklődésének tradícionális muszájával.⁴⁵ Józsefet a katonai hivatás vonzotta, végül öccsével együtt az értelmiségi pályát választotta. Az újságíró Pulitzer József később laptulajdonossá, kora amerikai közéletének egyik legjelentősebb véleményformálójává, a modern újságírás megteremtőjévé vált.⁴⁶

A negyedik generáció tagjai közül még Miksa fiai éltek meg a felnőtt kort: Géza (1847), Ferenc (1849) és Lipót (1861). Gézáról annyit tudunk, hogy az 1870-es évek elején Triesztben élt. Ferenc apjához hasonlóan szakított a családi tradícióval: földbirtokosként gazdálkodott Börkösd pusztai birtokán, Lipót pedig gazdatisztként dolgozott az 1880-as években.⁴⁷

Hitközségi szerepvállalás

A késő rendi korban a társadalmi emelkedés csatornáit el voltak zárva a magyar zsidóság előtt. Közéleti szerepük a hitközségi életre korlátozódott. A vagyon a zsidó Communitas-on belüli vezető pozíciók birtoklását is jelentette. A bírói és előjárói tisztségeket hagyományosan a legbefolyásosabb és legvagyonosabb zsidó férfiak töltötték be. Az eddig feltárt források szerint Baruch Simon Pulitzer 1788-ban előjárója vagy bírója a Communitas-nak, 1804-ben jelölt a bíróválasztáson és vezetőségi tagja a Chevra Kadisának.⁴⁸ Fia, Pulitzer Mihály 1820-tól előjáró, majd 1825-től 1840-ig legalább nyolc alkalommal bíró.⁴⁹ Zsidóbírói tevékenységéről keveset tudunk, mivel a tanácsgyűlési jegyzőkönyveket és iratokat a vészkorszakban megsemmisítették.⁵⁰

Egyetlen olyan jegyzőkönyv-kivonatot ismerünk, amely Pulitzer Mihály bírói működéséről tudósít. 1840. december 10-én az Izraelita Tanács Gyűlés Sönberger Mórítz nemzeti iskolai tanító ügyét tárgyalta, aki elmaradt bérét kérte, és amiatt panaszkodott, hogy a szülők nem járatják iskolába gyermekeiket. A Pulitzer Mihály vezette tanács kimondta: bár üres a közösség kasszája, a tanítónak meg kell kapnia az elmaradt bérét. Egyértelművé tették: a szülők kötelesek gyermekeiket a nemzeti iskolába íratni és járatni. A tanító a rendes tanítási óráin felül a „szegény sorsú és árva gyerekeket a nála ugyanabban az időben lévő előkelőbb lakosok gyermekeivel együtt, egyenlő módon oktassa a vallásban is”, ezért heti kettő helyett öt pengőforintra emelték a járandóságát. Hogy ennek a kifizetése ne okozzon újabb terhet a közösségnek, úgy határoztak, hogy a tehetősebb zsidó lakosoknak évi egy forinttal kell hozzájárulniuk a

⁴⁵ Valószínűleg ez lehet az oka annak, hogy a fiatal Pulitzer József szinte üres zsebbel érkezett meg az Újvilágba.

⁴⁶ HALMÁGYI 2011. 41.

⁴⁷ BFL IV. 1411. b. 1874/2487.

⁴⁸ SCHLESINGER Lipót: A makói Chevra Kadisa története 1747–1897. Makó, 1898. 10.

⁴⁹ MNL CsML Makó CsP Úriszéki iratok, CSML ML MVTI.

⁵⁰ Az 1944. június 16-iki deportálás előtt hitközségi utasításra az iratokat szekereken a jángori genizába vitték, amit később néhány makói lakos felgyűjtött. Egy szemtanú szerint a genizából több napon át felszálló füstöt a városból is lehetett látni (a jángori temető másfél kilométerre van Makó határáról).

tanítói fizetéshez.⁵¹ Ez a határozat Pulitzer Mihálynak a zsidó felvilágosodás iránti elkötelezettségét tükrözheti.

1842-ben az új eljáráság olyan határozatot hozott, miszerint „a község semmi más melleseges fizetésről nem tud, s tudni nem is kíván, mint a’ melly nékie mint Nemzeti Tanítónak (...) Conventiónális levél értelmében járul”. A határozat szerint Sönberger Mórítz Pulitzer Mihállyal, mint akkori bíróval „titkosan szövetkezett”, aki a tanítónak járó pénzt nem a módos zsidóktól, hanem a közösség kasszájából fizette. Az eljáráság felszólította a tanítót, hogy a felvett pénzt fizesse vissza. A határozat szövege Sönberger Mórítz személye és a zsidóságra oktrojált nemzeti iskola elleni ellenszenvet egyaránt tükrözte.⁵²

Pulitzer Mihály 1840-ben mérettette meg magát utoljára a bíróválasztáson. A rendelkezésünkre álló források alapján úgy vélem, hogy döntésében fontos szerepet kapott az 1840-es évek elejétől a makói Communitas-ban a hászkálá nyomán kibontakozó általános nyugtalanság.⁵³

1838-ban két zsidó asszony azzal keltett közfelháborodást a közösségben, hogy a zsinagógai istentiszteleten fedetlen fővel jelent meg. Ullman Salamon főrabbi keményen megintette és eltiltotta őket a zsinagógába járástól. Az asszonyok panasszal fordultak a szolgabíróhoz, aki bár hitbéli dolgokkal nem akart foglalkozni, mégis hozzájárult ahhoz, hogy a nők paróka vagy kendő viselete nélkül is beléphessenek a zsinagógába. A rendelkezés ellen vétőket huszonöt pálcza büntetéssel fenyegette meg.⁵⁴

1840-ben, pészach idején megismétlődött az incidens. A főrabbi nem engedte addig elkezdni az istentiszteletet, amíg a női karzatról el nem távolították a fedetlen fővel megjelent asszonyokat. A botrányt fokozta, hogy Friedmann Baruch és Pollák Lőrincz eljárók közeli rokonai sértették meg a hagyományt. „Megszégyenítettésük és fenyegettetésük” miatt az érintett nők a korábbi szolgabírói határozatra hivatkozva személyesen Lonovics József püspöknél tettek panaszt.⁵⁵

Akkoriban a hászkálá nyomán kibontakozó reformtörekvések már ismertek voltak a makói közösségben is.⁵⁶ Körvonalazódtak a változásokra fogékonnyabb, a konzervatívabb és a kifejezetten hagyományhű csoportok. Az eljáráság egy része (Pollák Lőrincz, Friedmann Baruch) az asszonyok védelmére kelt, míg mások (pl. Gombó Moyses) egyértelműen a főrabbit támogatták. A zsidóbíró Pulitzer Mihály a zsinagógai incidenskor a rabbija mellé állt, később azonban tartózkodott a közvetlen véleménynyilvánítástól.⁵⁷ Pulitzer Fülöp viszont Polyák Lőrincz esküdt fiával, Alajossal együtt „asszonyaik védelmében” kérelmet adott be az uradalmi igazgatóhoz, hogy várjanak a végzés kiadásával Lonovics püspök Makóra érkezéséig, mert addig ők újabb bizo-

⁵¹ MNL CsML Makó CsP Szóbeli perek. 1842/235.

⁵² MNL CsML Makó CsP Szóbeli perek. 1842/235.

⁵³ Ennek kifejtésétől eltekintek, mert a téma túlmutat a tanulmány keretein.

⁵⁴ MNL CsML Makó CsP Szóbeli perek 1840/76.

⁵⁵ MNL CsML Makó CsP Szóbeli perek 1840/76.

⁵⁶ GLESZER 2008. 973–976. KECSKEMÉTI 1929. 39–58.

⁵⁷ Az úriszéki peranyagban ennek nincs nyoma, Kecskeméti Ármin viszont egyértelműen azt írja, hogy Ullman rabbi és az „elnök” együttesen döntöttek úgy, hogy addig nem kezdik el a szertartást, míg az asszonyokat ki nem küldik a zsinagógából. KECSKEMÉTI 1929. 31.

nyítékokat mutatnak majd be.⁵⁸ Fülöp tehát mindenképpen a makói zsidóság haladó szellemiségű, felvilágosult csoportjához tartozott. Bár apja, Mihály nem nyilvánított egyértelmű véleményt, hallgatásával a konzervatívokat gyengítette. Tény, hogy 1841-től nem vállalt zsidóbírói tisztséget, de 1849-ben tagja volt annak a bizottságnak, amely a makói tanáccsal tárgyalt a zsidó és a keresztény Communitas-ok egyesítéséről.⁵⁹ A szabadságharcban két fia, Simon és Áron a nemzetőrségben szolgált.⁶⁰

Az 1850-es, 1860-as években Makón felerősödtek a reformer és a konzervatív csoportok közötti ellentétek. 1861-ben a konzervatív többség támogatásával Pulitzer Mihály fiát, Miksát választották elnöknek. Beszédében kijelentette, hogy a leginkább kifogásolt „*karénes*” istentiszteletet erőszakosan nem vezeti be. Viszont legelső teendői között lesz a magyar nyelv oktatásának ügye. Kecskeméti Ármin, makói neológ főrabbi a beszédről később azt írta, hogy benne „*a magyar zsidóság lelke szólal meg, nemzeti hűségének örök történeti hitvallása*”.⁶¹

„(...) gyermekeink ily módon mint magyarok neveltessenek, keblökben a hazaszeretet szent érzelmé felköltessék, hogy az által a magyar nemzet eránti hű ragaszkodásunkat tettelesen tanusithassuk és azon türelmességet és nagylelkű rokonszenvet megérdemeljük, miben a nemes magyar nemzet bennünket részesít és ezen hazafiúi szent kötelességünk teljesítése által saját javunkat és utódaink reménydús jövőjét biztosíthassuk.”

Demográfiai adottságok

A Pulitzerek stratégiáit döntően befolyásolták a demográfiai adottságok. Tudomásunk szerint a dinasztia alapító Baruch Simonnak egyetlen fia élte meg a nagykorúságot. Mihály nem csak továbbvitte apja foglalkozását, hanem kereskedését jelentősen kiterjesztette. Feleségül Csongrád legtehetősebb zsidó kereskedőcsaládjából származó Sváb Rozáliát (Szálit) kapta.⁶² Frigyük kétszeresen, felekezeti és vagyoni szempontból is endogám. Házasságuk a reprodukció szempontjából igen sikeres volt, mivel tíz gyermekük élte meg a nagykorúságot. Pulitzerné Sváb Rozália a legidősebb ismert gyermekét, Fülöpöt 22–23 évesen, a legfiatalabb Jozefint 45–46 évesen szülte. A szülés felső életkori határa magasabb, mint a korszakban jellemző 40–42 év.⁶³ Esetében a házastermékenység időszak a igen hosszú, körülbelül 23 év. Mihály esetében a kedvező demográfiai adottságok jótékonyan hatottak az üzletmenetre. Fiai – mint

⁵⁸ MNL CSML Makó CsP Szóbeli perek 1840/76.

⁵⁹ KECSKEMÉTI 1929. 34–36.

⁶⁰ MNL CSML Makó, Makói zsidó nemzetőrök 1848-ban; KECSKEMÉTI 1929. 36.

⁶¹ KECSKEMÉTI 1929. 54–55.

⁶² Apja Sváb Jakab jómódú csongrádi zsidó kereskedő volt (Georgiades Ildikó közlése). Rozália 1788/1789 körül született, CSILLAG 1985. 11.

⁶³ TÓTH Á. 2009. 51–56.

láttuk – önállósulásukig az apai cégnél dolgoztak, majd önálló egzisztenciát alapítva kooperáltak egymással.

A Pulitzerék második makói generációját képviselő Mihály a kiházasítást mint stratégiai eszközt használta rokoni-kereskedelmi kapcsolatainak kiterjesztése a zsidó társadalmon belüli emelkedése érdekében. A házasságok a szülők stratégiai döntéseit tükrözték, amelyekben fontos szerep jutott az üzleti megfontolásoknak. Mihály elsőszülött fiának, Fülöpnek a pesti nagykereskedő Berger Lázár leányát, Elize Lujzát szerezte feleségül 1838-ban.⁶⁴ 1840 nyarán Mayer elvette Nágel Sámson makói zsidó kereskedő lányát, Lottit, akinek hozománya 6609 váltóforint volt. Ez a frigy egyértelműen Makó két legvagyonosabb zsidó családja közötti kapcsolat erősítését, a vagyon és a tőke összpontosítását szolgálta.⁶⁵ Miksa 1845-ben Brüll Annát vette nőül, aki Brüll Jakab pécskai kereskedő lánya volt. Hozománya 9025 váltóforintot ért, amelyből hatezer forint kézpénzt Miksa önálló kereskedésébe fektetett.⁶⁶ Felesége valamikor 1849 és 1853 között elhunyt, ezért Miksa 1854-ben újránősült: Pollák Júliát, egy nagykanizsai zsidó kereskedő lányát vette feleségül.⁶⁷ A negyedik fiú, Simon 1851-ben kötött házasságot Pulitzer Saroltával, akinek származása egyelőre ismeretlen.⁶⁸ Mihály fiai közül Áron volt a legfiatalabb, aki enyhe értelmi fogyatékosága miatt apja gyámsága alatt állt. Mihály úgy rendelkezett, hogy halála után legkisebb fia csak Mayer jóváhagyásával nősülhet, azonban Áron élete végéig agglegény maradt.⁶⁹

Pulitzer Mihály lányai kiházasítása esetében is érvényesítette üzleti megfontolásait, mivel őket azonos vagyoni helyzetű zsidó kereskedőkhöz adta. Először legidősebb lánya, Katalin ment férjhez Fleiszner László nagyváradi kereskedőhöz. A férj korai halála után – 1840 januárjában – Katalin újráházasodott: az óbudai illetőségű Saüengel Móritz kereskedő felesége lett. Apja igen jelentős, 8859 váltóforint értékű hozományt biztosított számára. Rozáliát (Sali) makói, Rózát temesvári kereskedőkhöz adták.⁷⁰

Az 1850-es évek elejéig úgy tűnt, hogy a Pulitzerék a reprodukció szempontjából kedvező adottságokkal rendelkeznek. Mihály öt fia révén joggal remélhette, hogy biztosítva lesz a foglalkozás és a családi üzlet átörökítése a következő nemzedékre. Azonban a harmadik generációhoz tartozó férfiak korai halála és az alacsony házasságtermékenység együttesen negatív demográfiai folyamatot okoztak. Míg Pulitzer Mihály 88 évig élt, addig legidősebb fia, Fülöp 47, Miksa 49, Simon 42 évesen hunyt el. Mayer élt legtovább: a pesti neológ izraelita hitközség anyakönyve szerint 71 éves korában halt meg.

Mihály unokái közül senki sem lett kereskedő. Mint korábban utaltam rá, a családi cég örökösének tekintett Lajos még húsz éves kora előtt elhunyt, Fülöp másik két fia pedig Amerikába vándorolva értelmiségi pályát választott. Miksa fiai is hátat fordítottak a kereskedelemnek: földbirtokosként gaz-

⁶⁴ CSILLAG 1985. 12.

⁶⁵ MNL CSML Makó CsP Uradalmi fiscalis iratai. 1840/94.

⁶⁶ MNL CSML Makó CsP Uradalmi fiscalis iratai. 1845/31., MNL CSML Makó MVTI 1854/1402.

⁶⁷ BFL IV. 1411. b. 1874/2487.

⁶⁸ MNL CsML Szeged, A Makói zsidó hitközség anyakönyvei.

⁶⁹ BFL IV. 1411. b. 1874/2487.

⁷⁰ MNL CSML Makó CsP Uradalmi fiscalis iratai. 1839/3., 1840/10.,

dálkodtak vagy gazdatisztként dolgoztak. Simonnak nem született fia, négy lánya érte meg a felnőtt kort, Mayer pedig utódok nélkül halt meg.

Fontos megemlítenem, hogy a Pulitzerrek történetében 1840-es évektől kezdődő negatív demográfiai folyamatok mellett ebben az időszakban jelentős gazdasági, politikai és társadalmi változások történtek, amelyek kihívást jelentettek az addig alkalmazott stratégiák terén. Új karrierminták jelentek meg vagy váltak hangsúlyosabbá. Fülöp és Mayer vérbeli kereskedőkként cégeik expanziójára törekedtek, de a jelenleg rendelkezésre álló adatok szerint kereskedelemből felhalmozott tőkéjüket nem fektették ipari vállalkozásokba, és a megélénkülő hiteléletbe sem kapcsolódtak be. Az új típusú vállalkozói mentalitás tehát csak nyomokban volt jelen tevékenységükben (a beszerzés és értékesítés mellett biztosították maguknak a megfelelő mennyiségű és minőségű árut).

Összegzőként elmondható, hogy a késő rendi korban a Pulitzer család Makó legjelentősebb zsidó kereskedő-dinasztiájává vált. Az első három generáció legfontosabb stratégiája a kereskedői státusz fenntartására irányult. A család gazdasági és társadalmi pozícióját a Communitas-on belül kiskereskedőként Baruch Simon alapozta meg. Fia, Mihály kora legsikeresebb és legvagyonosabb makói és Csanád megyei zsidó nagykereskedőjévé vált. A harmadik generáció folytatta a családi hagyományt: Miksa és Simon Makón, Mayer és Fülöp előbb Makón, majd Pesten kereskedett. Bár kezdetben a vidéki kereskedők hagyományos karrierútját járták, a modern vállalkozói mentalitás számos eleme fedezhető fel tevékenységükben. Sikereiket az alapos helyzetfelmérés, a nagyfokú alkalmazkodás, a piaci viszonyok pontos ismerete, a kreativitás és kezdeményezőképeség magyarázza. Az 1850-es évektől felerősödtek a család sorsát kedvezőtlenül befolyásoló demográfiai folyamatok. Ezek az alacsony születésszám, a felnőtt korú, fiú utódok hiánya és a halálozások magas száma. Emellett a negyedik generáció tagjainak a kereskedő szakma iránti közömbössége, valamint az új karrierminták nyújtotta asszimilációs kihívások is közrejátszottak abban, hogy a 19. század utolsó harmadára megszűntek kereskedő cégeik. A társadalmi emelkedés új útjai nyíltak meg előttük: földbirtokossá váltak vagy értelmiségi pályát választottak. Míg az előbbi minta az uralkodó elithez való integrálódást, addig az utóbbi kifejezetten a modernizációt szolgálta.

IRODALOM

BÁCSKAI Vera–NAGY Lajos

1984 Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1928-ban. Akadémiai Kiadó, Budapest.

BÁCSKAI Vera

1989 A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten. Magvető Kiadó Budapest.

BARANYAI Kálmán

1993 Népeségi viszonyok a török hódoltságtól 1849-ig. *Makó Monográfiája* 4. Makó Város Önkormányzata, Makó. 477–496.

CSILLAG András

- 1985 Pulitzer József makói származásáról. *A Makói Múzeum Füzetei* 46. Makó Város Önkormányzata, Makó.

EPERJESSY Géza

- 1993 Ipar és kereskedelem. *Makó Monográfiája* 4. Makó Város Önkormányzata, Makó. 539–554.

GLESZER Norbert

- 2008 A zsidóság. A Communitas judeorumtól a virtuális közösségig. *Makó Monográfiája* 3. Makó Város Önkormányzata, Makó.

HALMÁGYI Pál

- 2011 A Pulitzer-kultusz 100 éve Makón. 1911–2011. *A Makói Múzeum Füzetei*. 112. Makó Város Önkormányzata, Makó.

KECSKEMÉTI Ármin

- 1929 A Csanádvármegyei zsidók története. *Csanádvármegyei Könyvtár* 16. Nagy Gy. Könyvnyomda, Makó.

RÁKOS István

- 1993 Mezőgazdaság. *Makó Monográfiája* 4. Makó Város Önkormányzata, Makó. 497–532.

SCHLESINGER Lipót

- 1898 A makói Chevra Kadisa története 1747–1897. Neumann János, Makó.

TÓTH Árpád

- 2009 Polgári stratégiák. Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között. Kalligram, Pozsony.

TÓTH Ferenc

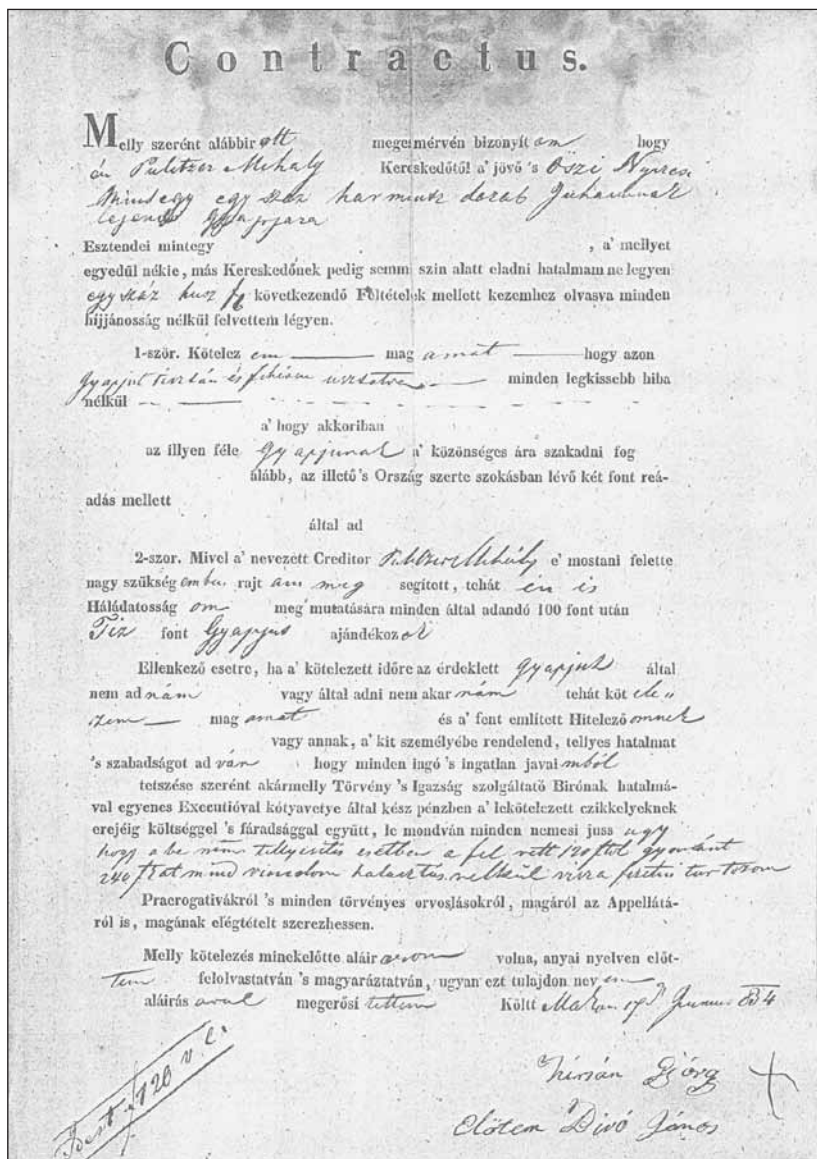
- 1993 Egyházak, oktatás, kultúra. *Makó Monográfiája* 4. Makó Város Önkormányzata, Makó. 579–646.

URBANCSOK ZSOLT

THE PULITZER FAMILY'S STRATEGIES IN THE 18–19TH CENTURIES

In the late feudal era the Pulitzer family became the most significant Jewish merchant-dynasty in Makó. The first three generations' most important strategy was to maintain the merchant status. Baruch Simon as a retailer established the financial and social position of the family. Although at the beginning they advanced the rural merchants traditional path, several elements of the modern entrepreneurial mentality can be discovered in their activities. A thorough situation analysis, the highest degree of adjustment, detailed knowledge of market conditions, creativity and readiness to make initiatives all explain their success. From the beginning of the 1850s, demographic trends were intensified which were not favourable for the family. In addition, the members of the fourth generation's indifference to the merchant profession, as well as the assimilation challenges provided by the new carrier patterns contributed to the end of their merchant firms in the last third of the 19th century. New paths of the social rise opened up for them: they became landowners or chose an intellectual career. While the first pattern served the integration to the ruling elite, the latter served expressly the modernization.

Pulitzer Mihállyal kötött szerződés

